

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО, МОВОЗНАВСТВО

Роман Гром'як

УКРАЇНСЬКЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО У КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ КУЛЬТУРИ XX СТОЛІТТЯ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ, ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ, ДИСКУРСАЦІЯ

Тернопільський національний педагогічний університет
ім. Володимира Гнатюка

Розгляд у структурі української культури XX століття бодай основних тенденцій розвитку й функціонування літературознавства в його повноті покликаний не тільки потребою вичерпно представити всі компоненти духовної сфери культури, зокрема гуманітарних наук. Йдеться про розуміння органічного взаємозв'язку науки про художню літературу з тими явищами світової культури, від яких ідуть додаткові імпульси сутнісного самовизначення літературознавства та суспільного функціонування літературної критики, історії національних літератур і теорії літератури.

Найретельніша бібліографія різножанрових літературознавчих праць, літературознавча історіографія, яка за сто минулих літ творилася і постійно збагачувалася, залишившись все ж далеко неповною; опубліковані за той час авторські та колективні історії української літератури, – складають джерельну базу, яка тільки спорадично зафіксувала окремі спостереження культурологічного характеру, зумовлені світоглядно-методологічними орієнтаціями їхніх авторів, а також доконечними обмеженнями, що поставали з поділу інтелектуальної праці. З другого боку, синтезовані роботи з історії української культури (згадати хоча б найґрунтовніші з них М. Семчишина [39] і М. Поповича [36]) залишили літературознавство в його власній сутності і культурологічному потенціалі на далеких маргінесах. А між тим, ще на початку XX століття важливе завдання чітко сформулював і оприлюднив 1909 року І. Франко: «Трактуючи історію літератури як частину культурної історії своєї нації, він («історик усякої національної літератури») мусить

підносити в її появах усе важне з культурного погляду (підкр. мною. – Р.Г.), в позитивнім і негативнім змислі, та, з другого боку, не може обмежитися на самім малюванні того культурного тла, бо все ж таки історію літератури творять переважно визначні, творчі одиниці, що підносяться духом понад загальне, не раз відгадують його стремління, а іноді показують йому нові шляхи розвою» [17, 18, 42]. Тепер такий підхід, принаймні в його істоті, загальноновизнаний, хоча не увійшов у практику наукових студій загалом. Здебільшого в Україні літературознавці і культурологи, які сформувалися в середовищі суспільствознавців, тривалий час працювали окремо (див. статтю І. Дзюби «Чи усвідомлюємо національну культуру як цілісність?» [13]). Симптоматичним є і те, що під кінець ХХ століття саме літературознавці закликають «заявити про себе культурою», як називається книга статей М. Жулинського [15].

Враховуючи геополітичні, соціокультурні, інституційно-освітні чинники, що протягом минулого століття динамізували функціонування літературознавства, впливаючи і на творчість провідних учених у цій галузі культури, ми виокремимо для викладу матеріалу і деяких спостережень *три періоди* в історії науки про літературу: перший – з 1898 по 1928 рік; другий – з 1929 по 1989 і третій – з 1990 до сьогодні, завершивши огляд V Міжнародним конгресом українців 2002 року. В основу такої нерівномірної в часі періодизації покладемо як політичні, соціокультурні *передумови* для розвитку літературознавства, так і його *внутрішній зміст* – концепції, школи, дискурсивні практики, які усвідомлювалися і маніфестувалися українськими діячами в окреслені періоди, а щойно тепер увиразнюються на тлі світової культури і в контексті сучасного стану науки про мистецтво слова.

I

Процес внутрішньої диференціації знань про літературу у контексті культури тривав не один рік. Його віхи виразно засвідчені на межі ХІХ – поч. ХХ століть статтями І. Франка «Задачі і метод літератури» (1891, журнал «Руська школа», м. Чернівці), «Слово про критику» (1896, ж. «Жите і слово»), «Принципи і безпринципність» (1903, ж. «Літературно-науковий вісник»), а також вступним розділом «Теорія і розвій історії літератури», який мав передувати задуманій Франком «Історії української літератури».

Заголовки згаданих статей, назви і тип часописів, роки публікацій – все це промовисті факти, котрі характеризують *початок нового етапу* розбудови українського літературознавства.

Періодика **активізувала** розвиток літературної критики та її модифікацію відповідно до модерного оновлення української літератури. Заборонена царським урядом під час Першої світової війни, українська преса рясно вибухнула в роки Української Народної республіки. Разом з новоствореною мережею освітніх і наукових закладів часописи, наукові збірники, перевидання творів українських класиків сформували систему стимулів, які разом з духовними потребами різних верств народу зумовили національне відродження. Українське літературознавство структурно за зовнішніми (організаційні форми, жанри) і внутрішніми (методологічні орієнтації, наукові школи) вимірами могло вже зіставлятися і сумірятися з аналогами інших культур.

Тяглість основних засад українського літературознавства того періоду, незважаючи на зміну соціально-політичних умов, забезпечувалася єдністю предмета освоєння – національної словесності українців, особливо зростанням нової української літератури, яка в типологічно-стильових вимірах сягнула світового рівня (Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, В. Стефаник, Ольга Кобилянська та ін.); така тяглість спричинювалась і спадкоємністю старшого та молодшого поколінь літературознавців, які не були ізольовані від європейського контексту. Хоча після смерті Ом. Огоновського (1894) Франкові не вдалося посісти кафедри української літератури у Львівському (в цілому не українському) університеті, але в ньому почали працювати його молодші наступники: Олександр Колесса (1867-1945) та Кирило Студинський (1868-1941). Зосередивши власні літературознавчі інтереси і студії в ЛНВ і ЗНТШ, крім того, І. Франко безпосередньо спрямовував літературно-критичну і наукову діяльність Осипа Маковея (1867-1925), Василя Щурата (1871-1948), Богдана Лепкого (1872-1941), Михайла Возняка (1881-1954) та ін. У діалозі з І. Франком – з його літературним критицизмом – визначалися як літературні критики і Сергій Єфремов (1876-1939), і Агатангел Кримський (1871-1941), і Микола Вороний (1871-1942). В останнє десятиліття життя Франка формувалися як філологи і літературні критики, що осмислювали і Франкову творчість, західноукраїнські вчені: Яким Ярема (1884-1954), Ярослав Гординський (1882-1939), Михайло Рудницький (1889-1975), Микола Євшан (1890-1919) та ін. Всі вони навчалися в університетах Західної Європи (Відень, Грац, Краків), а М. Рудницький ще й поглиблював освіту в Парижі і Лондоні.

Названі літературознавці вели динамічний спосіб життя, не раз

перетинали державні кордони між Росією та Австро-Угорщиною, володіли кількома мовами, а з політичних мотивів деякі ставали емігрантами – практично всім доводилось реалізувати свої професійні наміри в кількох національно-культурних середовищах. Ряд активних діячів того періоду, розпочавши власну творчість російською мовою в контексті традицій російського літературознавства, згодом ставали організаторами української науки, публікуючи свої праці українською мовою. Це стосується насамперед когорти вчених, які вийшли з філологічного семінару Володимира Перетца, що функціонував у Київському університеті з 1904 по 1914 рік. Подібну еволюцію перейшли і послідовники О. Потебні з Харківського університету. Для розбудови і розвитку власне українського літературознавства це мало важливе значення. Про це Леонід Білецький, випускник семінару В. Перетца, опинившись в еміграції, в празькому журналі «Нова Україна» (1923, ч. 1-2) писав: «Завдання українських учених у питаннях літератури – піднести ідеї свого найбільшого вчителя (він мав на увазі О. Потебню – Р. Г.) до ролі того світоча, який освітив би всю поетичну творчість свого народу так, як цього вимагають інтереси української науки: не плентатись у хвості і переживувати німецькі застарілі педантичні підручники, а відкривати оригінальні сторінки наукової творчості українського генія» [33].

Сукупний досвід літературознавців першої чверті XX століття реалізувався за парадигмою, яку виснував І. Франко на основі європейських традицій. Говорячи про матеріал (джерела), мету і метод історії літератури, він ставив питання спеціально про «історію української літератури»: чи вона не «насуває яких окремих задач, трудностей та суперечок, які не виступають зовсім у інших літературно освічених народів або виступають у інших формах» [7, 42]. І. Франко радив писати історію літератури «як синтйзу всіх часткових проб розуміння зв'язків між письменством і життям» крізь призму «нових, широких горизонтів» [17, 42]. Він, нехтуючи догмою «коли нема ніякої української мови, то не може бути і її літератури», планував осмислювати «літературу, що виросла на території, заселеній українським народом, і в тісному зв'язку з історією того народу», шукаючи в ній «південноруського духу». Разом з тим І. Франко наголошував, що «проба властивої історії укр[аїнської] літератури стала можлива аж тоді, коли укр[аїнська] мова й література були допущені до університетської кафедри і явилось вже не лише бажання, але конечна потреба її учебника» [19, 42]. Дискусії початку XX століття, ініційовані

М. Вороним (1901), С. Єфремовим (1902-1903), «молодомузівцями» (1907), відбувалися за участю Франка, який вносив у них струмінь гострої логіки, іронії і громадянський пафос. Ферментом дискусій було питання «старого і нового» в мистецтві, проблеми ставлення до символізму, імпресіонізму, неоромантизму, про які вже заговорили не тільки в паризьких салонах, у краківській періодиці або російські «мирискусники». Подібні дискусії виникали згодом на шпальтах і київських видань «Рада», «Українська хата», «Музагет», «Книгар» аж до новостворених радянською владою журналів «Червоний шлях» (1923-1936), «Життя і революція» (1925-1934).

Зафіксовані літературно-критичні, її наймобільнішими жанрами газетно-журнального побутування, корінні опозиції в трактуванні літератури (література/дійсність, реалізм/модернізм, народність/естетизм) захопили і т. зв. наукове літературознавство – історію літератури та її теорію. У центрі уваги університетських філологів, авторів підручників, бодай у вступних розділах, неодмінно відтоді і досі опиняються питання методів вивчення, дослідження літератури, критеріїв оцінки творів, характеру й специфіки літературного життя.

Прикметно, що цей перший розбудовчий період українського літературознавства, будучи предметом самоосмислення його учасниками, перманентно привертає увагу наступників, які його реінтерпретують щораз на ширшій джерельній базі, беручи до уваги листування, щоденники і протоколи слідчих допитів репресованих літературознавців. Так постає *стереоскопічна картина літературознавства*, вибудована з різних просторово-часових ракурсів: «зсередини» і «збоку»; синхронно і ретроспективно. Водночас маємо різні інтерпретаційні стратегії *історика літературної критики*, зануреного в журнально-газетні подробиці, та *історика літератури*, що простежує панораму літературознавчої історіографії і динаміку літературознавчих шкіл.

З цього погляду вельми цікаві щодо відтворення логіки і дискурсивних практик літературознавців окресленого періоду такі тексти, як «Дорогою синтезу. Огляд історіографії українського письменства» С. Єфремова (1923), «Нове українське письменство. Історичний нарис. Випуск I» М. Зерова (1924), рецензія на цей нарис С. Єфремова 1926 року, праці А. Ковалівського «З історії української критики» (1928), «Українське літературознавство за 10 років революції» П. Филиповича (1928), лекції М. Зерова «Українське письменство XIX століття» (1928), «Українське наукове літературознавство за останнє десятиліття – 1917-1927»

К. Копержинського (1929). Всі названі видання репрезентативні для розуміння специфіки українського літературознавства: насамперед тим, що реагували одне на одного вже під час їх творення, або зразу після публікації, і торкалися методології та методики науки про літературу.

Взаємні зауваження щодо «завуженості» підходів до української літератури, які достатньо увиразнювалися в середині 20-х років ХХ століття, текстуально зафіксували ту опозицію, котра з появою праць Д. Чижевського згодом буде узагальнена в загостреній тезі Г. Грабовича: «В українському літературознавстві маємо два досконало екстремні зразки альтернативних підходів до історії літератури» [9]. Одну з граней цієї екстрими ще 1924 року чітко бачив М. Зеров, пов'язуючи її відтінки з працями і Єфремова, і Дорошкевича, і (в найбільш поверховому та спрощеному форматі) Коряка. На думку Зерова, «всі нові історичні огляди українського письменства орієнтуються на соціологічний метод, хоч ніде не йдуть далі зовнішнього застосування літературних фактів до накладної в загальних рисах схеми соціально-економічного розвитку громадянства» [6, 17], тому, наприклад у Коряка, «літературний матеріал набуває значення лише ілюстрації даних формул соціолога» [7].

С. Єфремов також розумів цю однобічність і причини її поширення, тому в останніх розділах свого монументального компендіума, трактуючи «вольність друкованого слова» як «єдину й необхідну умову для розвитку письменства», писав: «Критичним з цього погляду був рік 1919-й. Диктатура – всяка диктатура – вільного слова не терпить <...> З початком року, разом з побіденною ходою радянської влади, зникають на Україні усі незалежні органи політичного слова. Силою інерції ще якийсь час животіють спеціальні видання – чисто літературні, бібліографічні <...> в обставинах війни припинено і ці видання <...> Мистецтво, слово, думку монополізовано...» [14]. Як засвідчують тексти його монографій, опублікованих 1924 року («Михайло Коцюбинський», «Карпенко-Карий», «Іван Нечуй-Левицький» – три за один рік!), Єфремов у міру свого таланту намагався долати подібні екстрими; не тільки толерував нові стильові течії, а й показував, у чому і як вони проявляються. Симптоматично, що про М. Коцюбинського, зокрема про другий період творчості митця, він писав: «Коцюбинський цілком і остаточно пориває з реалістичною манерою своїх попередніх творів <...> Тепер це імпресіоніст в найкращому цього слова розумінні» [14]. С. Єфремов уточнював своє

розуміння естетизму взагалі й «естетизму Коцюбинського» зосібна.

«Естетична формально-поетикальна» школа В. Перетца, з якої вийшов П. Филипович, виявила свої евристичні можливості в літературно-критичних і бібліографічних працях цього соратника Єфремова по Всеукраїнській Академії Наук (ВУАН). Назва статті П. Филиповича «Українське літературознавство за 10 років», як і назва праці К. Копержинського, котрий точно позначив межі свого оглядового обрію роками 1917-1927, не конче свідчать про заідеологізований соціологізм творчих позицій літературознавців, хоча тоді вже узвичаїлось відзначення щороку і кожного десятиліття жовтневого перевороту в Петрограді.

З погляду внутрішньої єдності літературознавчих рефлексій важливішим є те, що тоді в Україні, як і в Росії, та й у Європі взагалі, панувала тенденція до цілісного культурологічного осягнення духовного життя і в тому числі системи мистецтв. Про це свідчила, зокрема, праця П. Сакуліна «Синтетическое построение истории литературы» (1925), в якій вчений посилався на концепцію Оскара Вальцеля. Німецький естетик в 1910 р. опублікував статтю «Analytische und synthetische Literaturforschung (Аналітичне і синтетичне дослідження літератури)», а 1917 року – ґрунтовну працю «Wechselseitige Erhellung der Künste (Взаємне освітлення мистецтв)». Разом з тим П. Сакулін покликався і на думки В. Перетца, і на статтю О. Білецького «Про одне із чергових завдань історико-літературної науки (вивчення читача)», опубліковану 1922 року у збірнику «Наука на Україні». Необхідність синтезу в літературознавстві П. Сакулін виводив із «спеціалізації» філологів і методологічних суперечок як закономірного явища. Він вважав доречним «час від часу проводити орієнтування в стані розробок і накреслювати можливі шляхи внутрішньої узгодженості» праць хоча б галузевих фахівців, аби чути бодай їх голоси. На його погляд, мав би існувати «єдиний, спільний методологічний фронт» [7-11, 38].

Однак у контексті української культури чи не найґрунтовніше проблему, яка тоді витала в повітрі, розробляв з урахуванням світових надбань Леонід Білецький. Викладач університету в Кам'янці-Подільському протягом 1918-1920 рр., Українського підпільного університету у Львові (1921-1923), ректор Українського високого педінституту ім. М. Драгоманова (1923-1926) в Празі, він, узагальнюючи свій величезний досвід, опублікував 1925 року першу частину фундаментальної праці «Основи української літературно-наукової критики». Колишній

учень В. Перетца передусім констатував, що відомі йому спроби наукової методології «не вичерпують повної системи наукового досліджу». Він визнавав «найповажнішу роль методології», яка виробляє «звичку до критичного мислення», надає міркуванням «якнайбільшої концентрації думок, їх послідовності і сконсолідованості», і зрештою, «підготовляє ґрунт задля якнайскоршого й якнайлегшого розуміння один одного». Без чого не можна «обійтися навіть у перших кроках наукової праці» [3, 33, 34]. Виділяючи два етапи наукової творчості (інтуїтивне відкриття нових об'єктів у певній галузі науки; методологічне обґрунтування інновацій), Л. Білецький наголошував, що найпершим завданням методологічного підходу до історико-літературних фактів є «постійне стеження дослідника за собою, щоб цих двох способів літературно-критичного міркування не переплутати <...> не опинитися в лабетах суб'єктивних настроїв та наперед вирішуваних тенденцій» [3, 40].

Навряд чи в тодішній УРСР була відома праця Л. Білецького, але його тези у принципі відлунують у текстах і М. Зерова, і П. Филиповича, й А. Ковалівського. Саме тоді в сукупності праць І. Франка, В. Перетца, С. Єфремова, Л. Білецького і названих щойно молодих філологів усталився погляд на відносну окремішність літературної критики, історико-літературних досліджень і теоретико-естетичних узагальнень. Хрестоматія А. Ковалівського «З історії української критики» (1926) з теоретичними міркуваннями-коментарями автора це промовисто засвідчує.

Праксіологічний погляд на суть і роль літературної критики, яка справді постійно взаємодіє з естетикою, поетикою та історією літератури, відбився і на періодизації її розвитку та практичного вияву в журналах, письменницьких групах, у діяльності активних критиків. Текстуально це зафіксовано Ковалівським у назвах і послідовності розділів: 1) Критика «Основи». Куліш; 2) Критика Бориса Грінченка; 3) Михайло Драгоманів у літературних справах; 4) Віршована полеміка І. Франка та М. Вороного з приводу «модернізму»; 5) Критика Сергія Єфремова; 6) Критики «Української хаги»; 7) Критика марксівського місячника «Дзвін»; 8) Переходова доба. Після 1917; 9) Боротьба за створення жовтневої літератури. «Шляхи мистецтва». В. Коряк. І. Кулик; 10) Критика місячника «Червоний шлях». На закінчення А. Ковалівський запропонував «Додаток: критика «народня» (80-ті рр.)», де виклав свій погляд на критицизм народної творчості.

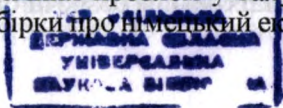
Витяги з різножанрових літературознавчих праць чи окремі

зразки стислих статей, художніх і публіцистичних творів, котрі в хронологічному порядку репрезентувалися Ковалівським у його рубриках, переконливо демонстрували самі ідеї, оцінки, критерії поцінування літературних явищ і ті стилі, літературні течії, в руслі яких вже тоді склалися певні школи. Йшлося про романтизм, реалізм, про народність і народників, сентименталізм, псевдокласицизм, неокласицизм, символізм, імпресіонізм, декадентизм, футуризм, модернізм в усіх його різноманітних формах, про взаємовідношення натуралізму, символізму, імпресіонізму і неокласицизму, про «неминучу потребу іншої естетичної культури для творчості» (М. Євшан), про «культ Шевченка», про марксизм і мистецтво (В. Винниченко), про гасла «мистецтво для мистецтва» і «мистецтво для життя» і, звісно, про «пролетарську культуру», про «конструктивний динамізм».

Парадигматичним у літературознавчій історіографії того періоду є огляд П. Филиповичем набутоків з цієї сфери в Україні за 10 років [41]. Професор Київського університету (ІНО), водночас секретар Історико-літературного товариства при ВУАН, беручи участь ще у кількох комісіях аж до Бібліологічного товариства, яке очолював С. Маслов, Филипович у своєму огляді виявив величезну поінформованість щодо реального стану літературознавства в усіх навчально-освітніх і науково-дослідних установах УРСР. При цьому автор продемонстрував уміння класифікувати різножанровий матеріал і поціновувати його з методологічних позицій, враховуючи ступінь повноти й завершеності.

Орієнтуючий і виважено аксіологічний параметри праці П. Филиповича зумовили (разом з предметом оцінок) і розгалужену систему літературознавчих жанрів, якими оперував автор. Це – «бібліографічні замітки», «вступна стаття», «простора вступна стаття», «інформаційного характеру нарис», «порівняльного характеру стаття», «імпресіоністична стаття», «уваги до цікавого листування», «публікація нових матеріалів», «рузвідка», «монографія», «шкільний підручник», «допомогова книга», «дрібні замітки», «надмірно конспективний, стислий огляд» і т. д. З ширших категорій, якими оглядач-літературознавець оперував, трапляються терміносполуки «післяшевченківська доба», «літературні течії», «художественные стили» (у цитатах). П. Филипович згадував трактат І. Франка «Із секретів поетичної творчості», фіксував зростання інтересу до О. Потебні, схвалював «виразний інтерес до теоретичних проблем у галузі поетики», інформував про підготовку «збірки про німецький експресіонізм».

466515

Під кінець сформулював модально обережне судження: «Можна гадати, що в зв'язку з цим поширенням літературознавчих інтересів зростуть у нас і порівняльні студії (але треба застерігати від таких невдалих спроб, як <і називав С. Козуба, М. Мочульського, покликаючись на відгуки І. Айзенштока>)). Назвавши прізвиська попередників у розробці цієї сфери літературознавства (О. Веселовський, М. Драгоманов, І. Франко, М. Сумцов, О. Колесса), оглядач додав, що вони «багато зробили для популяризації порівняльного методу, що до того ж виводять наше письменство з вузьких національних меж» [41].

Праця П. Филиповича «Українське літературознавство за 10 років революції» з'явилася друком у першому збірнику «Література», який підготувала Комісія новітнього українського письменства ВУАН. Збірник побачив світ 1928 року за редакцією С. Єфремова, М. Зерова і самого П. Филиповича. Відтоді в Україні вона не перевидавалася аж до 1991 року. Разом з відомими працями С. Єфремова, М. Зерова, Л. Білецького це дослідження «замкнуло» (в буквальному і переносному значеннях слова) перший період у розвитку українського літературознавства ХХ століття.

II

П'ятдесятирічний відтинок українського літературознавства з горезвісного 1929 року по переломний «перебудовний» 1989 включно не був однорідним і суцільним ані в політичному, ні тим більше в естетичному характері. Проте з точки зору умов функціонування гуманітарних наук, особливо літературознавства, той період виокремлюють два чинники – «*двоколіїність*» (Г. Костюк) існування і наявність жорсткої *цензури* в УРСР.

Окреслення «двоколіїність» не означає, як може сугерувати аналогія із залізничними торами, абсолютної незалежності чи недотичності функціонування літературознавства на теренах України в межах радянських кордонів УРСР і поза ними – у Львові, Чернівцях, Кракові, Варшаві, Празі, Відні, Берліні, Парижі (Сарсель), а відтак за океаном. В усіх цих містах і в українській західній діаспорі були українські (місцеві та еміграційні) громади, зорганізовувалися навчальні заклади, дослідницькі центри, виходили часописи.

Новий поштовх до наступу в УРСР на здобутки українського літературознавства, як і культури в цілому, пішов «зверху». На сесії Всеукраїнської Академії Наук, яка відбулася 28-30 листопада 1929 року, виступили представники уряду УРСР – М. Скрипник, О. Шліхтер і В. Затонський. Натхненник розпочатої й обнадійливої українізації,

що на вимогу Сталіна вже згортала темпи, Микола Скрипник говорив там про «нову українську культуру нового українського народу». Прийнявши радикальну резолюцію, сесія надіслала листа Сталінові з нагоди його 50-ліття. Учасники запевняли вождя, що Академія «твердо йтиме шляхом єднання науки і праці, непохитно стоятиме на фронті будування соціалістичної культури, здійснюючи заповіт Леніна, що тільки під проводом переможного пролетаріату та його комуністичної партії зможе людство дійти до кращого майбутнього, до комунізму» (Див.: С. Сірополько. Історія освіти в Україні. – К.: Наукова думка, 2001. – С. 799-801). Подібна риторика після діяльності створеної «Комісії для перевірки роботи й чистки апарату ВУАН» (1930) заповонила виступи партійних функціонерів і тих філософів, які займалися також літературою (В. Юринець), і, цілком зрозуміло, тих літературних критиків, котрі щойно розпочинали свою творчість, навіть ще в стінах ІНО (Б. Коваленко, С. Щупак та ін.).

Войовничий пафос журнально-газетної критики в УРСР (приміром у «Пролетарській правді») посилювався ще й тим, що створена 1929 року Організація Українських Націоналістів (ОУН) виробляла власну культурну політику, все активніше пропагуючи її. Невдовзі культурним референтом Проводу ОУН став Олег Ольжич. Саме він у статті «Культурна політика українського націоналізму» (1935) писав: «Щодо організації культурного, зокрема мистецького і наукового, будівництва – то треба виходити з пізнання специфічної істоти духовної творчості, що не терпить насильного втручання (курсив в оригіналі. – Р. Т.). Засадою впливу й успішного кермування мистецькими та науковими творчими процесами має бути вживання однородних (отже, мистецько-критичних або наукових) засобів і обминання засобів чужородних, наприклад, адміністративно-поліційних (це хиба большевизму)» [32]. За п'ять років тридцятих років українці за кордоном УРСР, як і її громадяни, вже мали достатньо інформації для подібних висновків. А сам Олег Ольжич, як показують його статті «Голод і сучасна українська література», «Сучасна українська поезія», «До проблем культурної ділянки» та ін., уважно стежив за художнім словом в УРСР, у Галичині, в Чехословаччині і Польщі. Він аналізував мистецькі явища у контексті Першої світової війни, культурного життя 20-х – початку 30-х рр. XX ст., його основних течій і груп літераторів. Ольжич розумів і констатував, що «література поділеної України виростає на кожному терені з відмінної суспільної дійсності, виставлена різними впливами» [32].

Безкомпромісно, але з повагою до талантів, враховуючи

людський фактор, писав літературно-критичні статті Є. Маланюк у Варшаві, друкуючи їх у Донцовському «Віснику» (Львів, 1934-1939). Відверто писали про особистісну і творчу трагедію письменників Радянської України критики, що мешкали у Львові (Михайло Рудницький, Микола Гнатишак, Євген-Юлій Пеленський, Ярослав Гординський). Вони також не «зациклювалися» тільки на регіональному доробку митців навіть у статтях, які за задумом стосувалися аналізу творчості місцевих авторів.

З цього погляду показовими є праці «Нова українська лірика в Галичині на тлі західноєвропейської модерної поезії» М. Гнатишака (Львів, 1934) і «Сучасне західноукраїнське письменство. Огляд за 1930-1935 рр.» Є. Ю. Пеленського (1935). Обидва автори бодай побіжно, задля контексту й увиразнення оцінної шкали, згадували східноукраїнських митців. Помітними були і книжки М. Рудницького «Між ідеєю і формою» (Львів, 1932) та «Від Мирного до Хвильового» (Львів, 1936). Навіть «Наше письменство. Короткий огляд української літератури від найдавніших до теперішніх часів» Б. Лепкого (Краків, 1941) містив понад 20 сторінок з портретами письменників Східної України. 3-поміж згаданих ним історико-літературних праць відомий письменник виокремив «на найтвердіших основах збудовану історію нашої літератури великого нашого історика М. Грушевського, що в своїй праці зв'язав, як можна найкраще розвиток нашої літератури з розвитком культурного життя нашого народу».

Тридцять роки, пошуки літературознавців того часу, увінчалися дуже перспективною спробою створити історію української літератури на відмінних від Єфремівських засадах її періодизації. Поділяючи концепцію О. Потебні, Микола Гнатишак, випускник Карлового університету в Празі, запропонував викладати історію української літератури як зміну літературних стилів. У вступі до задуманої в такому ракурсі «Історії української літератури» (1941) М. Гнатишак пропонував таку періодизацію: I. Староукраїнський стиль. II. Візантійський стиль. III. Пізньовізантійський перехідний стиль. IV. Український ренесанс. V. Козацький барок. VI. Псевдокласика. VII. Бідермаєр. VIII. Романтика. IX. Реалізм. X. Модерна [6, 24].

Новаторський задум М. Гнатишака (на тлі опублікованих пізніше досліджень Дм. Чижевського та Дм. Ліхачова) не дивує сучасних читачів. А тоді, 1941 року, це було відкриттям, яке «загубилося у воєнних перетурбаціях». Воно не виникло без ґрунту, а відштовхувалося від численних літературно-критичних спостережень за рухом і визріванням нових мистецьких течій (стилів).

Пропозиція М. Гнатишака значною мірою контрастувала з тими гострими дискусіями про співвідношення методу – стилю – світогляду, які точилися на сторінках радянської преси 30-х рр. Прибувши до Львова 1931 року, М. Гнатишак поринув і в місцеві полеміки.

Одну з цікавих позицій, сформульованих на близьких до Гнатишакових філософських засадах, обстоював Богдан-Ігор Антонич. Передумовою його міркувань у статті 1933 року «Національне мистецтво. Спроба ідеалістичної системи мистецтва» був концепт «автономності мистецтва» як «окремої мистецької дійсності», замкненої в собі, із своєрідними законами [30, 31]. Свідомий своїх на той час «єретичних думок», Б.-І. Антонич виступив проти переваги напрямів. На його погляд, потребує переосмислення питання: «Чи мистецькі напрями дійсно існують в об'єктивному розумінні цього слова, себто чи справді мистецьке життя кожної епохи розпадається на поодинокі струмені і залишається без решти в їхніх рамах?». Відповідь молодого поета й критика звучала категорично: «Фетиш напрямів шкідливий для молодих і некритичних початківців <...> Пам'ятаймо, що мистецтво творять мистці (одинокі), а не напрями» [35]. Логіка міркувань Антонича, вибудована з прийнятих ним передумов автономності мистецтва як окремої мистецької дійсності, породженої потребами людини, дійсності, що належить до «вищих вартостей», приводила автора до висновку далеко не індивідуалістичного, а інтерсуб'єктивного. «Мистець є тоді національним, – твердив Б.-І. Антонич, – коли признає свою приналежність до даної нації та відчуває співзвучність своєї психіки із збіркою психікою свого народу» [35].

Як бачимо, спрямованість методологічних основ літературознавства на органічний зв'язок основ з етнічно-національними первнями (духом народу, збіркою психікою) чітко маніфестувалася не тільки С. Єфремовим, а й Л. Білецьким, Б.-І. Антоничем, М. Гнатишаком. Йшлося тільки про різне тлумачення взаємозв'язку всіх видів суспільної свідомості і глибше розуміння онтології «мистецької дійсності», артистизму. Тому М. Гнатишак зводив свої теоретико-методологічні засади до трьох основних: «1) структурального зв'язку літературного твору зі словом; 2) літературного формалізму; 3) ідейно-етичного естетизму, конкретизованого в сенсі українського націоналізму й християнської етики» [6, 19].

Зацитовані вище тези діячів української культури, які активно творили поза межами УРСР, – це голоси «збоку» основної частини

материкової України. Їх цінність полягає в тому, що вони, ці голоси, виникали одночасно «зсередини» літературознавчих рефлексій і засвідчували, що інтелектуальне поле по суті своїй було двополярним, а не жорстко двоколіїним. Цей процес на сьогодні докладно проаналізований в працях Г. Костюка [23], Б. Кравців [25], М. Льницького [19, 20] і М. Наєнка [30]. Одначе це вже інші голоси, інший погляд на ті ж події і процеси.

Нагадаємо основні кроки адміністративно-ідеологічного тиску на письменників і літературознавців СРСР упродовж окресленого періоду (1929-1989 рр.). Після доволі толерантної резолюції ЦК РКП(б) «Про політику партії в галузі художньої літератури» (1925), підготованої за участю А. Луначарського і Надії Крупської, приймалися одна за одною постанови значно «крутіші». ЦК ВКП(б) постановою «Про перебудову літературно-художніх організацій» (1932) зажадав ліквідувати численні мистецькі об'єднання з їх пресовими органами, натомість створити єдину Спілку письменників СРСР. Це «геніально просто» (О. Фадєєв) рішення втілювалося 1934 р., легалізуючи формулу «соціалістичного реалізму» у статуті Спілки. 2 грудня 1940 р. Постанова ЦК ВКП(б) «Про літературну критику і бібліографію» ліквідувала спеціальні літературно-критичні журнали, скерувавши критиків у громадсько-політичні і мистецькі журнали загального типу начебто для зміцнення зв'язків критиків з письменниками.

Отакі текстуально зафіксовані кроки «керівної і спрямовуючої» партії по шляху культурно-мистецького життя тодішнього СРСР. Вони дублювалися в Україні і пристосовувалися до місцевих умов. Тому не варто називати їх відлуння у текстах відповідних постанов ЦК КП(б)У і резолюцій пленумів. Закцентуємо увагу на еволюції української спеціальної преси в УРСР.

Виданий в лютому 1928 року перший номер журналу «Критика» часто змінював і редакторів і назву. З 1934 року він уже «За марксо-ленінську критику», з 1937, демонструючи боротьбу з «перегинами» в лінії партії з культурного будівництва, журнал знімає політичний ярлик і зветься просто «Літературна критика», потривавши до 1941 року (припинив існування згідно з постановою ЦК ВКП(б) 1941).

Політична риторика в цьому журналі адаптувала по-своєму поширені тоді методологічні кліше і часто привертала увагу літераторів і широкого загалу читачів до понять «метод», «стиль», «майстерність». Так, у програмовій статті «Критики» писалося: «Наша метуда – метода Маркса, Енгельса, метода Леніна –

історичний матеріалізм, матеріалістична діалектика. Завдання наше – стимулювати й організовувати розробку й застосування цієї методи в історії літератури, науковому літературознавстві, літературній та мистецькій критиці» [Критика. – 1928. – № 1. – С. 5].

Після арешту ряду літературознавців разом із С. Єфремовим (процес над СВУ) С. Щупак, уже в ролі редактора журналу, формулював завдання критики у директивному стилі, спираючись на ідеї В. Плеханова і настанови Леніна. На погляд Щупака, покликання критики – «дати цілком виразну характеристику письменникові, якого він досліджує, насамперед виявити соціологічний еквівалент його творчості, викрити соціальний зміст, показати соціальну функцію цієї творчості з погляду нашої боротьби за соціалізм» [Критика. – 1930. – № 4. – С. 42].

Газетно-журнальна запопадливість у «застосуванні марксизму-ленінізму» до літературних фактів, у викритті «внутрішніх емігрантів», «українських буржуазних націоналістів», «єфремовщини» і «хвильовізму», різні відповіді на знову акцентоване М. Хвильовим вічне питання «Камо грядеши?» не порятували українських літературознавців 30-х років від фізичного знищення, ув'язнення, вислання за межі України. Протягом 1932-37 рр. така доля спіткала більшість українських істориків літератури, літературних критиків, бібліографів. Повний список жертв терору оприлюдниться пізніше, в 60-х роках.

За втратами фізичних осіб стежила західноукраїнська та українська еміграційна преса. Деформацію структури літературного життя і змісту журнальної критики добре окреслив уже на кінець 30-х років Ярослав Гординський у монографії «Літературна критика підсоветської України» (Львів, 1939).

Перегини молодих критиків-публіцистів у запровадженні марксистської методології до аналізу літературних явищ намагалися виправляти досвідчені вчені з класичним філологічним вишколом. На жаль, рідко кому з них удалося не піддатися потужному натискові репресивної машини. Серед таких знаковою постаттю в УРСР став О. І. Білецький. На його творчій еволюції і динаміці доробку переконливо тепер увиразнюються евристичні можливості творчого методу, світоглядних орієнтацій і професійної придатності вченого.

О. Білецький, як професор Харківського, а відтак Київського університетів і директор Інституту літератури ім. Т. Шевченка, виступав у пресі з питань російської, української і зарубіжних літератур. Він ще 1934 року опублікував у Москві монографію

«К. Маркс, Ф. Энгельс и история литературы». Головні міркування про значення праць засновників марксизму для критики автор виклав у публікації «Літературна критика і літературна політика Маркса й Енгельса» [Червоний шлях. – 1934. – № 9, 10]. Зосередившись на літературній світовій класиці, на українсько-російських літературних взаєминах, професор-адміністратор зумів дистанціюватися від гострих ідеологічних аспектів літературознавства, очевидно, і за рахунок розробки спадщини вождів. У цій царині він привертав увагу до актуального висновку: «...насколько резко отличается марксизм, изучаемый по источникам, от марксизма всяческих излагателей и тогдашних учебников «истмата» и «диамата») [А. И. Белецкий. Избранные труды по теории литературы. – М., 1964. – С. 5].

Події середини століття різко вплинули і на динаміку літературознавства передусім через радикальне переміщення інфраструктури культурного життя і невід'ємного від нього статусу літераторів.

З початком Другої світової війни у Львові в кінці 1939 – протягом 1940 рр. зосередилася значна група західноукраїнських, радянських із наддніпрянщини, єврейських і польських письменників. Припинили вихід газети і журнали, дозволені польською владою. Натомість почав виходити єдиний журнал «Література і мистецтво» (з вересня 1940 р.).

З окупацією гітлерівцями всієї території України серед письменників і літературознавців склалася нова конфігурація: частина молодших критиків і науковців-дослідників (Є. Кирилюк, Л. Новиченко, І. Стебун, С. Крижанівський та ін.) пішла на фронт, інші виїхали з евакуацією до Уфи, де осіла СПУ, і в Кизил-Орду, де розмістилися об'єднані українські ВНЗ на базі Київського університету. На окупованій території залишилися і деякі літературознавці (В. Державин, Ю. Бойко-Блохін, Ю. Шевельов), а також ті, що виходили з радянських концтаборів і німецького полону (І. Качуровський, П. Одарченко, Г. Жученко – Яр Славутич). З переломом німецько-радянського фронту і підходом Червоної Армії до України залишені відступали на Захід і спочатку зупинялися у Львові.

З другого боку, відразу з липня 1941 року розпочався зворотний рух: із Заходу в Україну вирушили письменники У. Самчук, О. Ольжич, Олена Теліга та ін. Створена в Києві нова Спілка письменників проіснувала недовго (власне до розстрілу О. Теліги в Бабиному Яру). За три роки у Львові (липень 1941 –

липень 1944) склався небувалий багатокультурний феномен: до місцевих літераторів – українців, поляків – прилучалися письменники, науковці, театральні діячі, котрі вижили в підрадянській Україні і не бажали знову залишатися у «визволеній УРСР». У Львові розгорнуло роботу «Українське видавництво», відновлено передвоєнну Організацію письменників і журналістів, головою якої став Микола Голубець («Товариство письменників і журналістів»). Почав працювати Літературний клуб, виходили «Українські щоденні вісті» (далі – «Українські вісті»), а в Кракові – «Краківські вісті». Зрештою українська громада зорганізувала літературно-мистецький щомісячник «Наші дні», що почав виходити з грудня 1941 р. Як писав пізніше Остап Тарнавський у книзі споминів «Літературний Львів. 1939-1944», тодішні «Наші дні» – то «документ, в якому зафіксовано українське культурне життя Галичини під німецькою окупацією» (С. 89). Якщо ж зважити на опубліковані в ньому матеріали, то з повною підставою можна його вважати загальноукраїнською трибуною воєнних часів [20]. У «Наших днях» виступали письменники І. Багрянний, Т. Осьмачка, Є. Маланюк, М. Орест, С. Гординський, Л. Полтава, Н. Королева, Д. Гуменна, Ю. Косач та ін. і літературознавці В. Сімович, М. Деркач, Д. Козій, Ю. Шевельов, Г. Костюк, П. Одарченко, В. Чапленко.

З наближенням фронту до Львова більшість з них вирушила на Захід і брала участь у Мистецькому Українському Русі (МУР), котрий функціонував у таборах переміщених осіб (Ді-Пі), видаючи однойменний альманах з рубриками «Література. Мистецтво. Критика». Перше число побачило світ уже 1946 року. З липня 1947 по червень 1948 виходив місячний журнал «Арка». Найактивнішим критиком і в МУР'і, і в «Арці» був Ю. Шевельов (він же – Ю. Шерех, Гр. Шевчук), із рецензіями і літературно-історичними статтями виступали також В. Державин, О. Грицай.

Протягом 1949-1951 рр. більшість учасників МУР'у виїхала за океан, де в США, Канаді, Аргентині, Бразилії, Австралії, працюючи і навчаючись, розгортала культурно-мистецьке життя, видавничу справу, науково-дослідні інституції. Оформилися письменницькі об'єднання – «Слово» та Нью-Йоркська група прихильників модерних засад творчості.

Таким чином, основний предмет літературно-критичного оперативного реагування та історико-літературного, теоретично-естетичного осмислення до переломного в історії східної Європи 1956 року став справді гетерогенним – багатовимірним і неоднорідним. Ідейно-методологічне протистояння в

«двоколіїному» літературознавчому процесі, який розпросторився майже на всі континенти світу, посилювалося.

Після нищівно розкритикованих «Нарисів з історії української літератури», які з'явилися відразу після війни (1946) за редакцією О. Білецького, українська наука про літературу справді потрапила в своєрідний анабіоз. Яскравим свідченням цього залишилася «Хрестоматія критичних матеріалів» (II видання 1947-49 рр.), упорядкована С. Шаховським.

1956 рік – пам'ятний багатьма політичними подіями в світовій історії – залишиться в історії українського літературознавства як рік появи підсумкової книги в дослідженнях Дм. Чижевського – «Історії української літератури від початків до доби реалізму» (Нью-Йорк, 1956). УВАН і НТШ уможливили цю подію. Відтоді і досі вона залишається незаступною серед одноосібних історико-літературних українських наративів.

У ситуації, що ускладнювалася забороною привозити з-за кордону подібні видання, українське літературознавство на теренах УРСР вишукувало та акцентувало в творах проскрибованих радянською цензурою та офіційною критикою «елементи матеріалізму», пафос «інтернаціоналізму», «соціалістичного гуманізму»; вперто заперечувало будь-який зв'язок творчості письменників початку ХХ століття з «модерністськими течіями». Панувала рятівна формула «поглиблення і збагачення критичного реалізму, зародження елементів соціалістичного реалізму».

Вони, ці тенденції, проявлялися в будь-якій стереотипній монографії про життя і творчість письменника чи в літературно-критичному нарисі. Всеукраїнські видавництва «Дніпро» і «Радянський письменник», а зрідка і регіональні випускали їх щороку, на кінець 80-х років домігшись того, що про кожного письменника, чия творчість дозволяла подібну інтерпретацію (радше реінтерпретацію), було створено по 2-3 монографії. Ці творчі портрети давали позірну підставу твердити, що українське літературознавство 70-80-х рр. позбулося вульгарного соціологізму, ширше практикувало психологічний та естетичний види аналізу, докладніше студіювало форму мистецьких творів, зокрема жанрово-композиційні особливості, метрико-ритмічну фактуру тощо. Оглядачі ризикували стверджувати методологічне змужніння історико-літературних досліджень, які охоче звертались до теоретичних аспектів. Однак таке узагальнення було передчасним, шу й невдовзі увиразнилось, зокрема тоді, коли доктрина

«гласності» уможливила безперешкодний доступ до літературознавчих набутків країн Європи й Америки.

Зрештою, і тоді заявляли про себе «внутрішні резерви» саморуку української літературної свідомості як у мистецькому слові, так і в критичній рефлексії. Йдеться про феномени українських «шістдесятників», безцензурного «самвидаву», а також про деякі літературознавчі праці зі значним теоретичним потенціалом.

Серед молодих літераторів (насамперед, поетів і прозаїків), які виступили публічно в пресі кінця 50-х – початку 60-х рр., були і відразу помітні критики – І. Дзюба, І. Світличний, Ю. Бадзьо, В. Стус. Їх привабили питання теоретичні і мистецько-практичні. Проте в підтексті літературно-критичних статей «шістдесятників» вирували приховані (до певного часу) фундаментальні проблеми національної культури. Це засвідчила надзвичайно динамічна еволюція кожного з них: від навчання в аспірантурі під керівництвом О. Білецького до резонансних виступів у пресі («Літературна Україна», «Дніпро», «Прапор», «Радянське літературознавство»), а відтак до в'язниць (1965) і політичних концтаборів. Скристалізувала і прискорила таку еволюцію праця І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація» і ряд статей І. Світличного («Поезія і філософія», 1956; «Людина приїздить на село», 1961; «Боги і наволоч», 1965; «Гармонія і алгебра», 1965 та ін.). Молоді критики, крім темпераментної розмови про нові, начебто сміливі, художні твори, ставили питання і про недокрівність тодішньої методології, з якою філософи, естетики і фахівці зі стилістики підходили до художніх текстів.

Міжнародний резонанс творчості «шістдесятників», їх роль в оновленні рідної літератури підкреслювала антологія «60 поетів 60-х років», укладена Б. Кравцівим і видана 1967 року видавництвом «Пролог».

Окремий розділ про «шістдесятників» України відвів і І. Кошелівець у своєму огляді «Сучасна література в УРСР» (вид-во «Пролог», 1964). У творчості поетів, прозаїків і критиків оглядач убачав «повноту вияву» глибоких зрушень в СРСР на зламі 50-60-х рр. XX ст., а критику розглядав як «вивершуючий елемент інтелектуального усвідомлення того, що попервах стихійно народжується в поезії й прозі» [24]. Під кінець, після гострої критики багатьох радянських письменників і літературознавців за «вірне служіння» тоталітарному режимові, І. Кошелівець своєрідно «реабілітував» усіх, що «живуть і щось пишуть» в УРСР, як «найбільшу силу, яка відстоює існування української культури».

Мотивом виrozumілої реабілітації було «саме те, що вони в умовах глуму й утисків над українською мовою не зреклися її, лишаючись українськими письменниками...» [24].

У синтетичних оглядах розвитку українського літературознавства О. Білецький, попри «витриману методологію в дусі марксизму-ленінізму», подавав усе-таки ряд конструктивних орієнтирів і настанов для наступної реалізації. Чимало з них мали статус наукових принципів, як-от: «Цікавлячись процесом, не можна не цікавитися його джерелами» [О. І. Білецький. Від давнини до сучасності. Вибрані праці: У 2-х томах. – Т. 1. – К.: ДВХЛ, 1960. – С. 48]; «Історію не можна вивчати з кінця, не зважаючи на початок» [Там само. – С. 80]. Піднесення українського літературознавства в повоєнні роки академік убачав у тому, що «увага до теоретичних питань стала обов'язковою і для критиків, і для істориків літератури». О. Білецький підтримував і тенденцію, яка виявлялася в тому, що «все частіше дослідження від монографій про окремих авторів підіймається до вивчення широких історичних проблем...» [Там само. – С. 81]. Неперехідна художня цінність творів митців, чий світогляд визначався суперечливістю складових, «вимагає, – наполягав літературознавець, – не схвалення на словах, не передачі власних імпресій критика, а філологічного розкриття того, що називають у нас майстерністю» [Там само. – С. 502].

Непроминальне значення мають здобутки відділів Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України – рукописних фондів і текстології, давньої української літератури, нової української літератури, шевченкознавства, української літератури ХХ ст., теорії літератури, зарубіжної літератури і компаративістики – передусім їх видавнича і організаційна діяльність [20]. Комплектування, опрацювання, підготовка до друку, коментування творчої спадщини українських письменників за будь-яких соціально-політичних умов створило ту надійну основу, на якій літературознавство не тільки «виживало», а й функціонувало як неодмінна складова національної культури.

З Інститутом літератури взаємодіяли літературознавчі кафедри університетів і гуманітарних навчальних закладів, розташованих в регіонах та областях. Видавнича, науково-дослідна і викладацька діяльність українських філологів сформувала цілу когорту авторитетних істориків літератури, педагогів, чії прізвища залишилися знаковими для слов'янської культури, незважаючи на зміни в методологічних орієнтаціях і в політичній культурі. Сторінки історії літературознавчої академічної установи за 75 років

докладно репрезентують конкретні здобутки відомих і забутих літературознавців, увиразнюють сторічний шлях науки про літературу через їх долі і недолі. Відсилаючи читача до цього всеохопного видання, зробимо деякі акценти на поживавленні літературознавства вищих освітніх закладів у регіонах.

У руслі реалізації нових потреб і зацікавлень невдовзі почали з'являтися праці з психології творчості, жанрології, поетики, критикознавства, літературознавчої методології. Привернули увагу, зокрема, три монографії Г. В'язовського «Специфіка творчого труда письменника» (1964), «Питання психології творчого труда письменника» (1966), «Творче мислення письменника» (1982). Цей напрямок досліджень розгортали послідовники Г. В'язовського – Н. Шляхова, Г. Клочек. У жанрології ґрунтовними були монографії В. Фашенка «Новела і новелісти» (1968), І. Денисюка «Розвиток української малої прози XIX – початку XX ст. » (1981). Незаперечних здобутків домоглися віршознавці, особливо у пильному обстеженні метрико-ритмічних особливостей українського вірша: студії В. Ковалевського «Ритмічні засоби українського літературного вірша. Спроба систематики» (1960); Г. Сидоренко «Ритміка Шевченка» (1967), «Українське віршування. Від найдавніших часів до Шевченка» (1972), «Від класичних нормативів до верлібру» (1980).

Постійним аналітиком української поезії впродовж XX століття виступав М. Ільницький. Створені ним творчі портрети шістдесятників і відстежені естетичні тенденції оновлення лірики в післявоєнний період були (як підсумок ряду українських публікацій) репрезентовані в книзі «От поколения к поколению» (1984). Спостереження над логікою розвитку новітньої прози протягом 70-80-х рр. М. Ільницький оприлюднив 1983 року в збірці літературно-критичних статей «Безперервність руху».

Названі книги, їх жанрова структура (переважно тематично взаємопов'язані нариси) справді засвідчують слушність думки про особливість українського літературознавства: теоретичні міркування супроводжували літературно-критичні огляди та історико-літературні студії. Такий висновок потверджувався і працями, здавалось би, власне теоретичної спрямованості – А. Погрібного «Художественный конфликт и развитие современной советской прозы» (1981), Г. Сивоконя «Одвічний діалог» (Українська література і її читач від давнини до сьогодні) (1984), О. Кухара-Онишка «Індивідуальний стиль письменника: генезис, структура, типологія» (1985), А. Кравченка «Художня умовність в українській

прозі» (1988), Г. Клочека «*Душа моя сонця наміряла...*» (Поетика «Сонячних кларнетів» Павла Тичини)» (1986), В. Смілянської «Святим огненним словом...» Тарас Шевченко: поетика» (1990) та ін. Відрадно, що поміж них публікувалися і суто теоретичні (за проблематикою, діапазоном і рівнем їх розгляду) дослідження, які не зводилися до коментування марксистсько-ленінських засад, а виходили далеко поза їх обсяг і методологічний обрій. Маємо на увазі книжку «Естетика і критика. Філософські основи художньої критики» Р. Гром'яка (1975), «Специфіка і функції літературно-критичної діяльності» В. Брюховецького (1986), «Генезис сучасного художнього мислення» М. Ігнатенка (1986), «Время, произведение, книга» М. Кодака (1987) та ін.

Ширші можливості порівняльного методу в той час випробовувалися насамперед групою літературознавців, які під керівництвом Г. Вербеса підготували і видали широкоформатне видання «Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті» (1986-1988). До нього залучалися лише окремі вчені із-за меж України (Німеччина, Польща), хоча літературознавчою компаративістикою плідно займалися й україністи Румунії (М. Ласло-Куцюк) і Югославії (Ю. Тамаш), не кажучи вже про вчених української діаспори. Але їх відділяла від літературознавців УРСР тоді ще непробивна ідеологічна стіна. Порівняльне літературознавство в Україні протягом тридцятиріччя (1958-1988) рр. фактично не виходило за береги, окреслені О. Білецьким у його відомому огляді. Значною мірою на час «перебудови» можна було повторити його ж слова: «Культивоване буржуазним літературознавством вивчення «впливів» та «запозичень» української літератури з літератур зарубіжних змінилося вивченням конкретних історико-літературних взаємозв'язків і взаємодій національних літератур, що дозволило повніше осмислити літературу кожного народу в її національній специфіці. Треба, проте, сказати, що вивчення національної специфіки та національної форми української літератури поки що (це 1958 рік. – Р.Г.) не пішло далі проголошення загальних істин і залишається нерозв'язаною науковою проблемою» [4]. Такий висновок спирається на доповідь Л. Новиченка «Проблеми стильової диференціації в сучасних східнослов'янських літературах», написану для VI Міжнародного з'їзду славистів (Прага, 1968), а також на матеріали, подані українською делегацією на IX Міжнародний з'їзд славистів (Київ, 1983).

Після Чорнобильської катастрофи 1986 року і дуже резонансного IX з'їзду письменників України під кінець 80-х рр. XX століття про становище української культури, зокрема художньої літератури і літературознавства, розпочинався принципово інший діалог. Симптоматично, що напередодні I конгресу МАУ в кінці серпня 1990 року вийшла друком збірка нарисів М. Жулинського «Із забуття – в безсмертя (Сторінки призабутої спадщини)». Зі шпальт «Літературної України» в книгу перейшли нариси про П. Куліша, Б. Лепкого, О. Олеся, Гр. Чупринку, В. Винниченка, П. Савченка, М. Драй-Хмару, П. Филиповича, П. Тичину, Г. Михайличенка, М. Хвильового, В. Поліщука, Є. Плужника, В. Сосюру, Г. Косинку, І. Сенченка, Б.-І. Антонича, В. Симоненка, В. Стуса. На основі архівних матеріалів, у тім числі і архівів КДБ, після поїздок за океан, автор констатував: «Давно назріла необхідність консолідації зусиль українських літературознавців усього світу для творення цілісної концепції розвитку української культури» (С. 445-446).

«Двоколіний» процес розвитку – втрат, деформації цінностей, відбору вартісного – добігав кінця...

Віховими в літературознавстві УРСР 1929-1989 рр. залишилися такі видання: хрестоматія «Антична література» (упорядник О. Білецький, 1938, друге вид. 1952), твори В. Стефаника в 3-х т. (1949-1953), п'ять томів Т. Шевченка (1951), твори І. Франка в 20-ти т. (1950-1956), твори Лесі Українки в 5-ох т. (1951-1956), зібрання творів Марка Вовчка в 6-ти т. (1955-1956), твори П. Грабовського в 3-ох т. (1959-1960), п'ятитомник «Українські письменники. Біобліографічний словник» (1960-1965), «Опис рукописів Т. Шевченка» (1961), твори Т. Шевченка в 6-ти т. (1963-1964), твори Марка Вовчка в 7-ми т. (1964-1967), зібрання творів І. С. Нечуя-Левицького в 10-ти т. (1965-1968), зібрання творів П. Мирного в 7-ми т. (1968-1971), «Питання текстології» (5 випусків, 1968-1989), зібрання творів Лесі Українки в 12-ти т. (1975-1979), «Шевченківський словник» у 2-ох т. (1976-1977), зібрання творів І. Франка у 50-ти т. (1976-1986), «Студії над гуморесками С. Руданського» М. Сиваченка (1979), три томи «Української літературної енциклопедії» (1988-1995).

III

Визрівання і настання нової стадії в українському літературознавстві засвідчило нерозривність цього процесу як низки розривів і зсувів у багатогранному континуумі культури. Вияви «розривів» фіксувалися насамперед в організаційно-інституційній інфраструктурі

літературознавства. Журнали змінювали свої назви: «Радянське літературознавство» – на «Слово і час»; «Жовтень» – на «Дзвін»; «Прапор» – на «Березіль»... Ті, що зберігали етнічно забарвлені титули («Київ», «Дніпро»), чи стабільна «Вітчизна», привертати увагу новими графічними оздобами і змістовим наповненням.

Якщо зважити на ту атмосферу, яка складалася в Україні протягом 1987-1988 рр., то програма-мінімум єдиного літературознавчого часопису «Слово і час» історикові літературної критики і журналістики не видається академічно спокійною, або подібною до свого попередника. А якщо при цьому не забувати, що вже тоді була захищена кандидатська дисертація В. Івашка «Микола Зеров – літературознавець і критик» (Київ, 1990), а літературно-критичний нарис В. Брюховецького «Микола Зеров» в лютому 1990 року здавався на виробництво, то стане зрозумілою «зміна тональності літературознавчої думки ще задовго до проголошення незалежності України».

Ряд літературознавців «материкової України» з розумінням сприйняв на Першому конгресі МАУ тези І. Фізера (Раггерський ун-т, США). На його переконання, за умов інтелектуальної свободи «українське літературознавство «повинно критично осмислити і оцінити свої власні інтелектуальні ресурси і разом і в змаганні з теоретичними школами вільного світу розвинути свою власну теорію чи теорії» [Матеріали I Конгресу МАУ. Серія «Українська література». – К.: Обереги, 1995. – С. 11]. Журнал «СіЧ» у рубриці «Українське літературознавство» почав презентувати праці зарубіжних українців. Публікацією давньої статті Олени Теліги «Якими нас прагнете?» (СіЧ. – 1991. – № 6) розпочиналася дискусія про фемінізм у літературі і літературознавстві.

Від соцреалістичних догм відштовхувались і молодші компаративісти. Так, у рубриці «Контекст» Галина Сиваченко опублікувала проблемну статтю «Зрушення кордонів: постсоцреалізм чи постмодернізм» (1991, № 12). Перше число ж. «СіЧ» 1992 року оприлюднило для обговорення дискусійну статтю Г. Грабовича «Питання кризи й перелому в самоусвідомленні української літератури». Завершився 1992 рік передруком давньої статті Ю. Шереха (Шевельова) «Два стилі літературної критики» (1992, №12). Під кінець 1992 року з'явилася монографія Г. Сиваченко «Парадокси словацького роману» і була подана до захисту її ж докторська дисертація «Проблема постмодернізму в словацькій прозі 60-80-х років». Таким чином, середнє і молодше

покоління українських літературознавців не тільки виголошувало нові теоретико-методологічні пропозиції, а й самостійно застосовувало їх до аналізу різнонаціонального літературного матеріалу.

Досвід українських літературознавців з діаспори освоювався і на спільних конференціях в Україні і поза її межами, і шляхом перекладів їх найбільш контroversійних праць, і на стажуванні активних учених в іноземних університетах. Приміром, видавництво «Радянський письменник» уже 1991 року опублікувало в українському перекладі Соломії Павличко монографію Г. Грабовича «Шевченко як міфотворець. Семантика символів у творчості поета». Видавництво «Дніпро» у лютому 1992 року здало до складання вибрані дослідження і статті професора Альбертського університету Яра Славутича «Меч і перо». В. Брюховецький 1993 року опублікував у власному перекладі метакритичне дослідження І. Фізера «Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні». Авторизований американським професором переклад невдовзі повторно вийшов в Україні з передмовою І. Дзюби (1996).

Прикметно, що протягом 1990 року на сторінках журналу «Слово і час» точилися дискусії про нову «Історію української літератури» – видання, яке готувалося оперативнo і мало замінити морально і фактично застарілий восьмитомник (1967-1971). Підсумки обговорення підводилися вже в №8. Повнота охоплення матеріалу, об'єктивна репрезентація історико-літературного процесу, вивільнення його з догм комуністичної партійності – такими були принципові настанови, якими керувався колектив.

Системне висвітлення історії української літератури з кінця XVIII ст. до сучасності здійснювалося в основному літературознавцями Інституту літератури ім. Т. Шевченка. Авторські колективи поєднували два покоління (старше і середнє) літературознавців, які відкинули найбільш догматичні вимоги «радянської науки про літературу» (класового підходу, критики теорії «єдиного потоку», комуністичної партійності, реалізоцентризм тощо) і водночас посилювали культурологічний ракурс розгляду історії літератури у взаємодії з іншими видами мистецтва та гуманітарних наук.

І все ж інтегральне враження від тодішнього українського літературознавства в молодшого покоління його активних творців залишалося критичним. Типові настрої тієї частини літературознавців відбила стаття Соломії Павличко «Методологічна ситуація в сучасному українському літературознавстві» (СіЧ. – 1993. – №3. – С. 10-15). Авторка вважала серйозним виявом кризи в

українському літературознавстві «страх текстуальності, непевність у царині тексту і його знакової природи» [33]. Вихід із методологічної кризи вона вбачала в «поширенні теоретичних можливостей нашої науки, її багатоголосного теоретичного звучання (...), діалогічності» [33]. Заторкнута в дискусії 1993 р. проблема розширення теоретичного обрію літературознавства, особливо після захисту дисертації «Дискурс модернізму в українській літературі» (1995), започаткувала, як виявилось невдовзі, своєрідну «дискурсалізацію» українського літературознавства.

Новий для українського літературознавства поняттєво-термінологічний інструментарій щедро використовували молоді вчені 90-х років.

Тенденція творити нові літературознавчі тексти в несподіваних контекстах супроводжувалася певними контртекстами і резонними запитаннями: чи не механічно переноситься «чужа» мова науки на національні культурні ландшафти? Часопис «Слово і час» по-своєму зреагував на оприявлену тенденцію на зіткнення різних підходів до українського матеріалу. У новорічному зверненні 1997 року до читачів він проартикулював таке: «...ми за найновіші, найсучасніші теорії й методики, за широкий контекст і проти зашкарублості, патріархальності, консервованості, ізольованості хутора, гальванізації відмерлого, реанімації безперспективного, відставання од світу і т. д., і т. ін. Але хай зрозуміють і нас, зокрема ті, кому здається, що ми недостатньо, не так, як вони, захоплюємося новим, загальносвітовим і модерним. Ми захоплюємося, однак не настільки, щоб забути: основна наша турбота і предмет, і біль, і текст, і надія, і дискурс, і гордість – українська література...» [СіЧ. – 1997. – № 1. – С. 8].

Дискурсивно-діалоговий характер функціонування українського літературознавства не тільки в кулуарах виявлявся, а й артикулювався в пресі, на засіданнях спеціалізованих вчених рад, експертних комісій ВАК. Туга за методологічним плюралізмом практично реалізувалася в різних підходах до історико-літературного процесу і конкретних текстів мистецтва слова.

В Україні окреслена тенденція мала свої тематичні домінанти і різні схильності вчених традиційних і новітніх підходів до мистецьких явищ. Одна тематична домінанта пов'язана з особливою увагою до переосмислення модернізму в українській літературі початку і першої половини ХХ ст. Друга тематична домінанта в літературознавчих дослідженнях після 1990 року увиразнює взаємодію стилів і стильових течій (напрямів) української літератури

в контексті східно- і західноєвропейських літератур. Характерно, що водночас продовжували творитися праці (докторські і кандидатські дисертації) в описово-класифікаційному плані, але з чіткими реінтерпретаційними акцентами.

Праці, котрі за десятиріччя незалежної України формувалися в широкому міжкультурному рецептивному полі, переконливо засвідчують швидкі темпи і багатство граней оновлення українського літературознавства. Разом з тим незаперечним є їх зв'язок з напрацюваннями попередників як в Україні (передусім першої чверті XX ст.), так і поза її адміністративно-територіальними засягами. Підхоплено, збережено і розвинуто за рахунок збагачення засвоєними ідеями, методами зарубіжних культур плідні спостереження і пропозиції таких учених, як М. Грушевський, С. Єфремов, Ол. Грушевський, М. Возняк, М. Зеров, Д. Чижевський, а також їх молодших послідовників Ю. Шевельова, Г. Костюка, І. Кошелівця, І. Фізера, Б. Рубчака, Л. Рудницького, Г. Грабовича, М. Павлишина, Л. Онишкевич-Залеської.

Важливу роль відігравали регулярні публікації в мобільних жанрах – статей і нарисів, – з якими виступали М. Ільницький, Л. Сенік, Т. Салига, Ю. Ковалів, А. Погрібний, В. Панченко. Вони не тільки заповнювали «білі плями» на карті скаліченого репресіями літературознавства, а й по-новому реінтерпретували літературні факти, апробували нові методики і методології.

У фаховій переорієнтації вже здавалось би сформованих літературних критиків неоціненну роль відіграли не тільки УВАН, Інститут українських досліджень Гарвардського університету, Канадський Інститут Українських Студій з Едмонтону, а й Український Вільний Університет та його ректори періоду суверенної України (Петро Гой, Мирослав Лабунька, Леонід Рудницький) і ті літературознавці, які там постійно працювали (І. Качуровський, Д. Штогрин, А. Г. Горбач, Ю. Бойко-Блохин). Починаючи з 1991 року, в УВУ вдосконалювали свої студії аспіранти і докторанти з України.

Подібне відбувалося й у сфері української медієвістики і компаративістики. До давно відомих здобутків фахівців з давньої літератури, які заклали фундамент текстології і поетики літератури XI-XVIII ст., долучилися розробки «давників» під керівництвом В. Кречотня та О. Мишанича. Колективний збірник праць «Європейське відродження та українська література XIV-XVIII ст.» (1993), хоча і був ще обмеженим усталеними за УРСР часовими параметрами, все ж розширював теоретичні та епістемологічні засади авторів, не в останню чергу і завдяки розділу

«З наукової спадщини» (І. Франко, І. Свенціцький, О. Зілінський, Б. Кравців, С. Маслов). Якісні зміни у сфері української медієвістики з року в рік виявлялися і нагромаджувалися в дослідженнях М. Сулими, Ю. Ісіченка, М. Корпанюка, Г. Ноги, Ю. Пелешенка, В. Соболя, Л. Ушкалова, О. Білоуса.

У розширеному контексті реформувалось в Україні і порівняльне літературознавство. Для надолуження прогаяного у цій сфері були створені відділ компаративістики в Інституті літератури ім. Т. Шевченка, кафедра теорії літератури і компаративістики в Київському національному університеті. За їх прикладом відкривалися подібні підрозділи в ряді інших навчальних закладів (Тернопіль, Луцьк, Чернівці, Львів, Дніпропетровськ тощо).

Переосмислюючи розуміння літературознавчої компаративістики, вчені України включили сюди проблеми імагології, рецепції, перекладознавства, взаємодії видів мистецтв, релігієзнавства. Для систематизації набутих у галузі літературознавчої компаративістики і підготовки нових фахівців були створені вперше в Україні «Лексикон загального і порівняльного літературознавства» (Чернівці, 2001), навчальний посібник «Літературознавча компаративістика» (Тернопіль, 2002). Здобутками науки про літературу у цій галузі визнані монографії Д. Наливайка «Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст.» (1998), А. Нямцу «Ідеї й образи Нового Завіту в світовій літературі» (1999), А. Нямцу «Поетика традиційних сюжетів» (1999); Д. Затонського «Модернизм и постмодернизм. Мысли об извечном коловращении изящных и не изящных искусств» (2000); С. Пригодія «Українська філософія серця та американський трансценденталізм» (2002), В. Моренця «Національні шляхи поетичного модерну першої половини XX ст.: Україна і Польща» (2002).

Зміщення дослідницьких акцентів із контактно-генетичних зв'язків на типологічні відповідності почалося давніше і повсюдно; воно супроводжується посиленням уваги до індивідуального мистецького світу письменників, до іманентних вимірів (закономірностей) національних культур. У цьому контексті продуктивними і прикметними є праці «Самототожність письменника. До методології сучасного літературознавства» (за ред. Г. Сивоконя, 1999) і дослідження Т. Бовсунівської «Історія української естетики першої половини XIX століття» (2001).

«Філософізація» українського літературознавства, яке поступово позбувалося ілюстративного характеру 60-70-х рр. XX ст., коли спиралося переважно на теорію відображення, набуваючи форм

чистого «гносеологізму», дедалі виразніше засвоювала онтологічні виміри художньої творчості. А цей процес був би неможливим без використання феноменологічних засад і досвіду герменевтики. Зміщення літературознавчої думки з матеріалістичних орієнтирів марксизму-ленінізму супроводжувалося одночасним зацікавленням метафізичною поезією XVII-XVIII століть, сутністю і механізмами міфологічної свідомості. Молоді дослідники сміливо беруть складні філософсько-естетичні ракурси тем, простежують їх модифікації та трансформації, не вагаючись заходять у сферу ідеалістичного світорозуміння. Ця тенденція в літературознавстві стала можливою в атмосфері вільного вибору світоглядно-методологічних інновацій у світовій філософії, що виявилися і в працях українських учених. Здається, маємо підстави твердити, що неоідеалістичні концепції, які давніше вже витали в суспільній думці Польщі і Росії, утверджуються також в новітньому літературознавстві України – принаймні, як одне з його розгалужень.

Наймолодше на сьогодні покоління літературознавців уже вступило у творчий діалог зі своїми безпосередніми попередниками, «доосмислює» те, що переосмислювали вчені 80-90-х рр. XX ст.

Навіть стисле окреслення магістральних шляхів оновлення українського літературознавства останнього п'ятнадцятиріччя дає уявлення про інший стан цієї науки, ніж той, який був на попередніх етапах.

Інтенсивна розбудова українського літературознавства на межі XX і XXI століть стимулювалася і розширеною мережею органів друку, на сторінках яких з'являлися як проблемні статті досвідчених авторів, так і перші спроби пера молодих науковців. Ця мережа, в основі якої зберігаються давні літературно-мистецькі журнали і часопис «СіЧ», доповнилася переведеним із США журналом «Сучасність», новоствореними часописами «Світо-вид», «Кур'єр Кривбасу», «Критика», «Українські проблеми» і відновленими численними «Вісниками», «Науковими записками», які періодично видають усі навчальні заклади. Як фахові видання, зареєстровані ВАК України, вони мають кваліфіковані редколегії і при вимогливому відборі матеріалів можуть створити той простір, на якому літературознавча думка апробується і збагачується.

Відрадным явищем в українському літературознавстві є публікація в Україні вибраних праць тих учених, які сформувалися в інокультурних традиціях, освоїли розмаїті методики роботи з мистецькими творами і випробовують їх на українському матеріалі, котрий виник і в УРСР, і в незалежній Україні. Перевидання статей,

що побачили світ у діаспорі, Ю. Шевельова, Г. Грабовича, М. Павлишина, І. Фізера, І. Качуровського, Л. Залеської-Онишкевич, Г. Кошарської активізувало давні і породжувало нові дискусії, даючи багатий матеріал для конструктивних зіставлень. Взаємна прискіплива зацікавленість літературознавців діаспори й України відбилася в наукових секціях і за «круглими столами», які проводяться на Міжнародних конгресах МАУ.

Перспективною тенденцією в сучасному українському літературознавстві є його зближення з культурологією, яка тепер почала бурхливо розвиватися. Про це свідчать не лише назви збірників, наукових конференцій, а передусім праці С. Павличко, Т. Гундорової, О. Пахльовської, О. Забужко, В. Агеєвої, С. Квіта. Саме на таких гранях воліють працювати поети-літературознавці Ю. Андрухович, В. Неборак, І. Андрусак, С. Процюк. Зрештою, вони мають перед собою відповідну традицію, яку по-своєму творили в ХХ столітті Михайло Рудницький, Богдан-Ігор Антонич, Богдан Рубчак, Юрій Шевельов.

Есеїстично-образний пласт у стилі літературознавчих і культурологічних писань – це також закорінена вже традиція в модерні пошуки ХХ ст., і вона дає підстави сподіватися більшої активності «письменницької критики» і мемуаристики діячів культури на зразок спогадів Є. Чикаленка, В. Винниченка, Ю. Смолича, Гр. Костюка, С. Крижанівського та ін.

І все ж таки при всіх зрушеннях у літературознавстві є підстави і надалі дискутувати питання, актуалізоване в статті Т. Гундорової «Чи потребує Україна нової методології із Заходу, або криза академічного літературознавства?» [12].

У підсумку можна наголосити, що такі тенденції, як методологічний плюралізм, сучасний глобалізм, постмодерністська зрізничкованість тощо, не обминули українського літературознавства, надто в останній третині ХХ століття. Чи вони лишень привнесені збоку, чи о-приявлені контактами? Відповідь на такі питання не може бути категоричною, бо літературознавчі дискурсивні практики є функцією цілісної культури, яка засадничо не замикається в одному регіоні.

Література

1. Авторитет. Література і критика в час перебудови. – К.: Рад. письменник, 1989. – 350 с.
2. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. 2-е вид., доповнене. – Львів: Літопис, 2001. – 832 с.

3. Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики. – К.: Либідь, 1998. – 406 с. (першодрук 1925 р.).
4. Білецький О.І. Літературознавство і критика за 40 років // Білецький О.І. Від давнини до сучасності. Вибрані праці: У 2-х томах. – Т. 1. – К.: ДВХЛ, 1960. – С. 61-83.
5. Білецький О.І. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1990. – 254 с.
6. Гнатишак М. Історія української літератури. Книжка перша. – Мюнхен: УВУ, 1994. – С. 7-134 (фотопередрук О. Горбача з видання 1941 р.).
7. Гнатюк М. Літературознавчі концепції в Україні другої половини XIX – початку XX сторіччя. – Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2002. – 207 с.
8. Гординський Яр. Літературна критика підсоветської України. – Львів, 1939.
9. Грабович Г. До історії української літератури. Дослідження, есе, полеміка. – К.: Основи, 1997. – 604 с.
10. Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо (з проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета). – К.: Критика, 2000. – 315 с.
11. Гром'як Р. Історія української літературної критики (від початків до кінця XIX століття). – Тернопіль: Підручники і посібники, 1999. – 223 с.
12. Гундорова Т. Чи потребує Україна нової методології із Заходу, або криза академічного літературознавства // Вісник Програми академічних обмінів ім. Фулбрайта в Україні. – 2002. – № 8. – С. 10-14.
13. Дзюба І. Олександр Білецький і проблеми літературознавчого синтезу // Дзюба І. З криниці літ. – К.: Обереги-Гелікон, 2001. – С. 535-543.
14. Єфремов С. Дорогою синтезу. Огляд історіографії українського письменства // Єфремов С. Вибране: Статті. Наукові розвідки. Монографії. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 134-151 (першодрук 1923 р.).
15. Жулинський М. Заявити про себе культурою. – К.: Генеза, 2001. – 680 с.
16. Жулинський М. Слово і доля: Навчальний посібник. – К.: А. С. К., 2002. – 640 с.
17. Зеров М. Історико-літературні та літературознавчі праці // М. Зеров. Твори: У двох томах. – Т. 2. – К.: Дніпро, 1990. – 601 с.
18. Іваньо І. Очерк развития эстетической мысли Украины. – М.: Искусство, 1981. – 423 с.
19. Ільницький М. Критики і критерії. Літературно-критична думка в Західній Україні 20-30 рр. XX ст. – Львів: ВНТЛ, 1998. – 148 с.
20. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1926-2001: Сторінки історії, 75. – К.: Наукова думка, 2003. – 589 с.
21. Ковалівський А. З історії української критики. – Харків: ДВУ, 1926. – 165 с.
22. Копержинський К. Українське наукове літературознавство за останніх 10 років. ВУАН. Студії з історії України наук.-дослід. катедри історії України. – Т. 2. – К.: ДВУ, 1929.
23. Костюк Г. Українське наукове літературознавство в перше пореволюційне п'ятидесятиліття // Записки НТШ. – Т. 173. – Париж-Чикаго, 1962. – С. 185-216.

24. Кошелівець І. Сучасна література в УРСР. – Мюнхен: Пролог, 1964. – 379 с.
25. Кравців Б. Розгром українського літературознавства 1917-1937 рр. // ЗНТШ. – Т. 173. – Париж-Чикаго, 1962. – С. 217-308.
26. Лаврінченко Ю. Зруб і парости. Літературно-критичні статті, есеї, рефлексії. – Нью-Йорк – Мюнхен: Сучасність, 1971. – 334 с.
27. Лаврінченко Ю. Розстріляне відродження: Антологія 1917-1933. – К.: Смолоскип, 2002. – 984 с. (першодрук 1959 р.).
28. Лепкий Б. Наше письменство. Короткий огляд української літератури від найдавніших до теперішніх часів. – Краків: Українське видавництво, 1941. – 135 с.
29. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури // Євген Маланюк. Книга спостережень. Статті про літературу. – К.: Дніпро, 1997. – С. 18-74.
30. Наєнко М. Історія українського літературознавства. – К.: ВЦ «Академія», 2001. – 360 с.
31. Огієнко І. Українська культура. Вид. 3-є. – Вінніпег: Т-во «Волинь», 1970. – 272 с. (перше видання в Києві 1918 р.).
32. Ольжич О. Українська культура // Ольжич О. Незнаному воякові. Заповідане живим. – К.: Фондація ім. О. Ольжича, 1994. – С. 204-241.
33. Павличко С. Теорія літератури. – К.: Основи, 2002. – 679 с.
34. Пахльовська О. Українська літературна цивілізація: Автореф. дис. ... д. -ра філол. наук / 10. 01. 01. – К., 2000. – 96 с.
35. Перетц В. Из лекций по методологии истории русской литературы. – К., 1914.
36. Попович М. Нарис історії культури в Україні. – К.: Арттек, 1998. – 727 с.
37. Роженко М. Трагедія академіка Володимира Юринця. – К.: Український Центр духовної культури, 1996. – 192 с.
38. Сакулин П. Синтетическое построение истории литературы. – М.: Мир, 1925. – 118 с.
39. Семчишин М. Тисяча років української культури (Історичний огляд культурного процесу). – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, 1985. – 550 с.
40. Українська літературознавча думка в Галичині за 150 років. Хрестоматія: У 2-х т. – Львів: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. – Т. 1. – 316 с.; Т. 2. – 288 с.
41. Филипович П. Українське літературознавство за 10 років революції // Филипович. П.П. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1991. – С. 238-260 (першодрук 1928 р.).
42. Франко І. Теорія і розвій історії літератури // Франко І. Збір. творів: У 50-ти томах. – Т. 40. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 7-22 (першодрук 1909 р.).
43. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Тернопіль: Феміна, 1994. – 480 с. (першодрук 1956 р.).
44. Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 1. – 607 с.; Т. 2. – 367 с.; Т. 3. – 431 с.